

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha

Band: 7 (1933)

Artikel: P. Placi a Spescha : sia premura ed iniziativa pil progress e beinstar dil pievel

Autor: Gadola, Guglielm

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881276>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 22.01.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

P. Placi a Spescha, sia premura ed iniziativa pil progress e beinstar dil pievel.

Dalla beinstonza d'in pievel
dependa l'honor della naziun.

P. Pl. a Sp.

Ch'in um universal sco P. Placi, che ha studegiu da neuenu la glied e la historia de sia patria e ch'ei ultra de quei entras vasts studis seprofundaus ellas relaziuns geograficas de quella, arriva cul temps sillas questions economicas de siu pievel ei in process natural e consequent.

Mo che sias stentas da quellas vards ein buca de paregliar cun frusas schurnalisticas, muossan ses projects clar ed evidentamein. Specialmein cheu ha P. Placi documentau tschaffen e talent e surtut lavur da rudien. Ed il success! Lez ha muncau da siu temps; mo oz muossa la historia, che quei um era 100 onns avon a tuts ses contemporans e che plirs de ses projects ein severificai en nies temps pli progressiv. Gest il factum, ch'el veseva lunsch oravon a tuts e ch'el sco εμπrem en Surselva ha sentiu bein e scoiauda il puls dil niev tschentaner, ei stau per P. Placi e sias breigias ina gronda secuglienada!

1. Sia iniziativa davart il baghegiar tegias clubistas ed albierts.

Alla fin dil tschentaner 18 entschatta dil 19avel, ha igl alpinismus survigniu niev impuls. Denter ils pli renomai pioniers de quel, vegn era P. Placi a Spescha quintaus. Sin ses nundumbreivels turs, ha el fatg de tuttas uisas experiencias e speculaziuns e denter quellas ha era *l'idea dell'industria ded jasters* occupau ses pertratgs.

Per quei motiv ha el gia avon 1800 propagau l'idea de baghegiar sil Lucmagn, el contuorn de St. Maria in albiert de vacanza, q. v. d. in hotel per glied studiada, per professers ect. Quei dessi gudogn als dumiastis, commers e trafic sul Lucmagn e sanadad als jasters. Cun excepziun d'ina partida alpinists, che han beneventau quei project, eis ei negin'olma che havess muentau in detper-suenter. Oz suenter 100 onns ei siu plan realisau e leu nua ch'ei steva avon onns la casa dil hospitalier de St. Maria, cun in conventual sco administratur sesaulza veramein in *hotel*.

Pils medems motivs vulev'el era ch'ei vegni baghegiu tegias pli grondas e cumadeivlas sil glatscher de Punteglias e dil Bruni. La curascha de baghegiar schi ault siado havess buca muncau a P. Placi, di el gie sez: „sch'jeu fuss beinstonts, sche schass jeu buca vargar temps e semetess immediat vid quell'ovra.“ Ses giavischs ein secompleni suenter 100 onns! Leu nua ch'el ha giavischau la tegia de Punteglias, stat dapi 1908 la schinumnada tegia

de Reinhart e sil glatscher dil Bruni al pei dil cuolm Tgietschen (Oberalpstock!), ch'el ha muntau sco εμπrem, stat dapi 1929 la tegia della medema secziun alpina „Winterthur“, dedicata al pli grond alpinist della tiara: A P. Placi a Spescha sez!

Con bein severificheschan las remas d'Alfons Tuor sil success final de P. Placi a Spescha:

„Jeu sai che mes compatriots
A mi ca miula grau san oz:
Mo ils affons lu dils affons
De lur affons, fors' en tschien onns,
Persuenter derschan a tiu fegl
In monument de crap-scalegl.“

2. P. Placi a Spescha va a rugar pils de Selva.

Sco enonuschent entras il stupent studi „Selva avon 100 onns“ da P. B. Berther p. m., ei la lavina de Selva dils 13 de december 1808 stada pil pauper vitget ina catastrofa maisudida. La gronda part dil vitg era entras la lavina totalmein devastada, senza quintar las baras della mesadad dil vitg ed ils cadavers de duas tiarzas dils muvels. Sigl avegnir sepresentava la sort aunc bia pli tresta, essend ch'omisduas vards sur Selva, eran niuas e splanadas sc'in'aissa. En cass d'ina gronda nevada er' il vitg pir che zacu exponius alla segira devastaziun. Tgei far? Quella damonda ha P. Placi tschentau igl εμπrem dil tut, vegnend 1809 da Caverdiras a Selva. El studegia la contrada e vegn tiel segir resultat, che mo ina translocaziun dil vitg de Selva en Sut-Crestas possi liberar ils paupers habitonts avon la sgarscheivla bucca della lavina rapinusa. La lavina dils 31 de december 1809, ch'el sez ha fatg atras sco caplon de Selva, ha confirmau siu project, essend ch'ei ha muncau paucadamiula ch'igl entir vitg fuss puspei staus bara.

Per saver realisar il plan della translocaziun eis el buca sestermentaus d'encurir agid ordeifer. Per quei intent scriva el allas autoritads, che vevan tenor sia gesta opiniun l'emprena obligaziun de gidar. Per sia premura dattan aunc oz treis liungas e bialas brevs irrefutabla perdetga. Duas de quellas ha el scret alla canzlia episcopala, q. v. d. al Msgr. uestg. En quellas descriva el la miseria de Selva e finescha culs plaid: „Das Dorf muss 500 Schritt südwestlich versetzt werden.“ In' altra brev scriv' el alla regenza grischuna, da quei temps, landrechter P. A. de Latour. En quella di el ch'igl uestg de Cuera laschi collectar per Selva, mo ei vegni buc a rabbitschar cun ried, essend l'entira tiara pli u meins en miseria entras l'invasiun franzosa; perquei prendi el la curascha de sedrizar cun supplicas egl jester e sco amitg della Frontscha pertratga P. Placi immediat vid Napoleon I. „In dieser Lage der misslichen Umstände gedachte ich, meine Zuflucht zu dem grossen Almosengeber von Frankreich, der jährlich so viele Millionen wegen geistlichen Angelegenheiten in alle Weltteile verwendet, zu nehmen. Zu diesem Versuch scheint mir kein Mittelding anwendbarer, als ein rührendes Empfehlungsschreiben

an diesen vermöglichen Ausspender, von den viel vermögenden Herren des Kleinen Rates.“ . .

Dagl jester ha P. Placi survegniu empau agid e per saver patertgar vid la realisaziun de siu plan, ha el aunc unfriu ina biala part de sia nova collecziun de cristallas. Mo adumbatten! Per ina muncav'ei aunc de bia e per l'otra levan ils de Selva sez buca transportar lur ignivs. La fin de sia gronda premura ei stau, ch'ils habitonts ein buca semumentai dal plaz — mo P. Placi ha stuii ira, silmeins tocca Sedrun. Mo era en quella fatschenta ha el survegniu raschun 20 onns suenter haver mess giu tgau. 1853 eis ei vegniu baghegiu ina partida casas en Sut-Crestas, nua ch'ils de Selva fugevan onn per onn dalla lavina. Mo dapi ch'igl „uaul de Rosas“ sur Selva crescha e prosperescha, sc'in viv rempar encunter la lavina, stattan ils de Selva tscheu ora. Dallas casas d'unviern en Sut-Crestas ein oz mo pli ils mirs de fundament restai, la caplutta de Nossadunna e la casa de scola danovamein baghegiada pils affons de Tschamut e Selva.

3. P. Placi e siu project dil bogn en Val Tenigia.

Sco scrutatur della natira eis ei de capir, che P. Placi fageva principalmein attents ses contemporans sillas rihezias de quella, mo era co treer a nez quellas practicamein.

Sin sias cuorsas tras cuolms e vals eis el danovamein vegnius attents silla buontad sanitaria dell'aua della Val Sumvitg. La forza de quella era zuar gia enconuschenta dapi il 17avel tschentaner, mo mai propi vegnida nezeziada scoiauda. Sepurschend 1815/16 ina buna caschun de cumprar il bogn cul dretg dell'aua, ha P. Placi immediat dau en in project a Msgr. avat Anselm, cull'intenziun che la claustra cumpri quel per bien e prò dil pievel e della claustra sezza.

Tier quella interpresa ha el oravon tut en egl il beinstar social ed economic diel pievel e lu era la pusseivladad d'occupar la claustra cun ina caussa de beneficenza. El medem temps spera el era, ch'ils habitonts de Val obtegnien sin quella moda in spiritual: „Sur tut onn ston quels de Val far in viadi de 6 ni 8 quarts d'ura ded ir e turnar per amur dil survetsch divin; els han per lur giuventetgna ni scola ni doctrina. Temps de matg ein en Val, cun Nadels de Trun ver 300 tocca 400 olmas. La stad ils fenadurs de cuolms e fumeiglia ded alp e gl'atun pischentaders de fein. La pli part de quels havessan de dumengias e firaus l'obligaziun ded udir messa; ina part ston perquei far in viadi ded ina, duas, treis tochen quater uras, per satisfacer a quella. Tgi sehona ca ded ira, tgi tilla sias stgisas de buca saver ira, tgi va e porta catlas, brentas e fufens ed ils biars cur ch'ei ein en baselgia, sche ein ei staunchels e cupidans ed ins sa nuota sesmervigliar.“

Cun inschign e talent organisatoric mett'el leu las raschuns, avantatgs, obligaziuns e condiziuns dellas vards contrahontas e vegn alla fin tier ils suondonts interessants puncts, che delucideschan l'entira fatschenta. Igl

emprem fa el la damonda: „Sche tgi dils nos less ira en quei desiart vid? Sch'el fuss bein lugaus ed emplenius, ch'in leu pudess star cumadeivlamein, sche supponess jeu, ch'in e l' auter mass; mo schinavon che leu ei tut vid e bia ruinau, ed ins ha paucs auters aspects de ver, che creatiras malsane-tschas e mendusas, allas qualas ins sto perfin survir si, sche sundel jeu mez perschuadius che paucs cattan queida ded ira leu. Mo nuotatonmeins eis ei per ventira de Diu, silmeins in, schegie de 64 onns vegliadetgna, che sesnuess aunc nuota ton de prender si quella carica e seporsch' aunc aschia, ch'el vegli garegiar nuot, ne prender cun el che stiallas, ch'el ha rimnau entras siu spargn ed inschign sin caplanias secularas, e la sontga benedicziun de vossa Grazia reverendissima. Cheu pudess V. G. renfatschar a mi, sco sche jeu fuss malcontent cun la veta claustrala, schinavon che jeu en mia gronda vegliadetgna vegli seschar en tons embrugls de stentas e breigias. Na, Vossa Grazia, jeu sun buca quei vegl, che sappi buca stimar il ruaus, ch'ei ad in tal aschi necessaris; mo lubeschien: Tgei meret han ins avon Diu, sch'in vul mo passar sin pischada e mèl? Jeu sun conventschius, che jeu en mia giuventetgna haigi fatg memia paucas bunas ovras e perquei less jeu far uss ellas avon che murir, sinaquei che jeu pudessi prender ellas cun mei ella perpetnadad.

Schinavon pia che la caussa ei pussevla, honorifica, gesta, raschuneivla e meriteivla e sa buca vegnir snegada, senza ch'in vegli far encunter sia atgna honor ed interess; sche tgei figura fagessan buca V. G. avon Diu ed avon il mund de ad ella buca condescender? Sulet quei aunc ston ins far ed observar: Sriver si sin la casa dil bogn quei vers, che retg David ha cantau en siu psalm 118 numnadamein: „Enclina miu cor enten tes testimonis e buca tier la ranveria.“

Lu suondan ils treis pugns principals:

„Residenza dil beneficiat. Dil matg naven tochen gl'atun, ne encunter gl'unviern star el bogn e de leu naven tochen il matg en Val.

Obligaziuns de quei benefeci:

1. Haver quita pil bogn, retscheiver ils malsauns e dar bien uorden ad els.
2. Esser leu culla messa de dumengias e firaus, comondai per bon e
3. Preleger ni dir a bucca mintg' jamna in' exhortaziunetta davart la moralà, sinaquei che quels che stattan en Val possien far lur obligaziun ed haigien lur instrucziun.

4. Stend en Val vegn il beneficiat instruir la giuventetgna leu en scola e doctrina ed ils vischins leu vegnan era a dar ad el loschament e lenna per quei temps.

Porschida dils vischins.

1. Vulcan ei baghegiar a lur cuost leu sper la baselgia ina casa, sinaquei ch' il beneficiat possi viver quietamein.

2. Vulcan ei uardar, ch' el haigi in' undreivla sustentaziun e surdar ad el il bogn.

3. Els ein era prompts de gidar tier la reparaziun dils casaments, che audan leutier e lur manteniment ed jeu pos buca pli pretender dad els.“

Alla fin de siu bein fundau project dat el aunc ina cuorta historia dil bogn, mo ch' ei buca exacta e lu in attestat de Dr. Albis de Cuera, davart las qualitäts sanitaras dell' aua de Val Tenigia. Havend menzionau il cuntut dell' ovra vegn el il davos silla damonda: „Mo ei quell' ovra pusseivla? Gie, ell' ei pusseivla, sco ded oz segar e damaun rischlar. Mo co sa ell' esser pusseivla, sch' in dat ni faulsch ni risti enta maun al luvrer? Tgei raschun han ins de dir: Gl' ei buca pusseivel, sch' in lai gnanc empruar de far pusseivel? Cun schar empruar piard' ins gie nuot, ins savonza gie la sustentaziun d' in conventual e sch' ella vegniess pusseivla, sche tgei gudignass ins buc? Silmeins la bun' affecziun, il meret dell' ovra ed auter bien.“

Siu stupent programm ha anflau negina grazia avon Sia Grazia e cun quei ei la caussa stada finida. — Che avat Anselm ha buca dau ureglia a quella, en sesez stupenta iniziativa, ei bein capeivel, sche nus enconuschein ord l' historia las relaziuns pauc benedictinas enten las qualas la claustra de Faveras era vegnida da quellas uras entras la partizipaziun e menaschi dil bogn de leu!

4. Sias iniziativas davart il migliurament dil puresser.

Pertenent il migliurament dell' economia purila tractescha P. Pl. en pliras de sias scartiras damondas, ch' ein per part pér oz suenter varga 100 onns vegnidas realisadas entras il progress dell' agricultura — e per part aunc oz buc.

Mo enzaconts exempels: Per engarschar e tener si bein ils praus duesien ins luvrar pli bia culla broda-grascha (gella!) e mintga pur duessi endrizar sper nuegl ina brodèra, essend che la broda haigi duas gadas pli bia forza ed effect che la grascha. — Per ils pli biars de nos purs vala quei cussegl aunc oz. — In ver pur miri buca mo sil latg e tegni perquei mo tachis e vaccas pintgas. Ins dueigi mirar sin latg e carn. En auters loghens sappien ei era tener vaccas grondas cun bials ivers; pertgei duess quei buc era esser pusseivel tier nus? In' altra gronda errur davart la tratga de bie-stga seigi era, ch' ils purs tegnien bia memia bia biestga e tgerlentien quella enstagl tener pli pauca e pli bein, che rendi bia meglier.

Dal tuttatatg nuncapeivels seigi il factum, che la puraglia romontscha cultiveschi e megliureschi buca ils orts; ei enconuschien mo paucs legums e verduras e gnanc tut quellas ch' ei enconuschien mettien tuts ora. Las verduras seigien bia pli saunas, che las carns ronschas e las tratgas de pasta. Quei ch' ei tralascien da quellas vards, stoppien ei savens pitir gia en lur giuvens onns, essend ch' il stumi lavuri buca pli en uorden. Era la pumma, quei dulsch e sanadeivel regal de Diu vegni buca cultivada, schebi ch' il Scaffider haigi schau crescher extra sorts pumma per las contradas montagnardas! — Schei vus purs de 1933 ha P. Placi buc aunc oz tutta raschun? —

Ina negligentscha imperdunabla seigi era de buca tener pli bia gaglinas. Conta buna maglia, ch' ils ovs gidan a far, quei sappien mo ils pli fins

cuschiniers e perquei stoppien ins seturpegiar de nossas casarinas, che sapien gnanc cuschinar scoiauda cun ovs buc. Mo da quellas vards seigi la generaziun giuvna buca la cuolpa, essend che las mattauns haigien buca gronda breigia d'emprender quei che las mummas haigien mai emblidau, numnadamein de cuschinar adina il medem! El pretenda cun buna raschun „*che ina buna scola economica per las giuvnas*“, fussi d'ina eminenta valetta per las vischnaucas! — Vus „Sursilvanas“ de 1933, co giudicheis vus sur quellas ideas? Eis ei vegniu bia meglier en quels 100 onns dapi la mort de P. Placi a Spescha? — Il pur che haigi igl unviern liung'uriala e pauca luvur duessi emprender e sepracticar dasperas en in mistregn ni l'auter. Culs mistergners stetti ei insumma miserabelet; ei detti per ex. lennaris e scrinaris, che seigien buca capavels de baghigiar in toc casa lenn scoiauda! Il medem vali era pils auters mistergners! — Vus propugnatur e fautors della scola professionala de 1933, tgei scheis vus oz dallas ideas de P. Placi a Spescha? —

Mo havend el sez experimentau, ch'ei drova temps e pazienza de far far progress ils purs, dat el in grondius cussegl, che vala aunc oz, ed oravon tut per nossa pressa: numnadamein, de dir quei al pievel e turnar a dir, de reppeter e turnar a repetter, entochen ch'ei ha la finala success! Con bein ch'el enconuscha il pur da quellas vards dattan ils plaids suandonts perdetga: „Der Bauer ist wie ein Kind, das noch nicht gehen kann; man muss ihm also so mit Geduld in die Haushaltungskunst hineinführen, bis er selbst darin, ohne zu straucheln gehen kann. Gute Gewohnheiten arten aus, wie die guten Sitten; und kluge Männer müssen immer daran arbeiten um das gemeine Volk wiederum zum eigenem Vorteil zu führen.“

5. Sias stentas e projects per rentablas vías de trafic e commerci.

Tgi seregorda buc aunc cun ina certa legria vid las grondas stentas, che nos tats han sedau per ina viafier atras la Surselsa e sur il Lucmagn? Quella dueva tenor ils gasettists dil „Grischun“, „Ligia Grischa“ e „Patriot“, unir la Svizzeria culla Germania ed Italia. Il cantun Grischun e surtut la Surselva duev'esser il ligiom dil grond trafic e commers internazional. Nos tats levan aschia francar il beinstar temporal a lur vegnentsuenter. Mo denton ei la steila dil Mont Avelin (Gotthart!) sesalzada e stgirentau il Lucmagn. Uonn eis ei stau 50 onns che la via fier dil Mont Avelin exista ed en quels 5 decennis ha quella interpresa purtau bia paun e fadigia e schizun beinstanza als vitgs montagnards digl Uri.

E puspei nos babs! Co han els buca luvrau pil project della Greina? In Decurtins, sco era Dr. Nay, omisdus convischins de P. Placi a Spescha? Quei bi temps d'ina veta politica ualti febrila ei vargaus e tut las stentas ein stadas adumbatten!

Nus massan denton malamein en err, sche nus cartessan che mo nos babs e tats haigien luvrau pil svilup progressiv ed economic de nossa tiara! Gia dal temps de P. Placi eran ins tscheu e leu acceptabels per il progress mo denter tuts nos signurs eis ei stau^o buc in, che havess luvrau da quellas vards ton sco P. Placi a Spescha. Denter 1819/20 ei la via sul Bernardin vegnida discussionada ed alla fin construïda. Quei ha impulsau P. Placi d'elaborar in project per la Greina. Per quei motiv ha el interpriu in viadi de plirs dis tras la Val Sumvitg, sur la Greina, da leu a Campo sisum la Val Girun ed anavos tras la Garsura spel Terri ora e giu tras las alps de Vrin e dalla Lumnezia giuado. Quei tur fatgs dad el expressivamein per motivs d'in project Greina, ha el fatg ils 7 entochen ils 13 d'uost 1820. Cuort sisu ha el tarmess quel a sgr. landrechter Marchion a Glion cun ina carta della via, ch'indicava exact nua che quella stoppi ir atras. Marchion era da quei temps commissari per la construcziun dellas vias el cantun. Pign temps suenter che P. Placi veva tarmess en siu project, ei Marchion morts ed entras quei cass ei era il memorial de P. Placi staus morts e satraus. Tgei fin e mira P. Placi veva entras sia iniziativa di el sez pli tard: „Ich bedauerte darin die Absicht, dass man nur in einigen Bergen und Thälern den mercantilen Verkehr begünstige, und auf andere, die im Allgemeinen ebenso oder noch mehr dazu geeignet wären, Rücksicht zu nehmen vergässe. Demnach lobte ich es zwar, dass man die Erbauung der Hauptstrasse über den Bernardinsberg betreibe, schlug aber auch vor, von der Moësa-Brücke an über das Bellenter Thal hinauf und alsdann entweder über den Lukmanier oder Greinaberg und das oberländische Surselvathal hinab eine Seitenstrasse zu begünstigen“.

Quei project muossa danovamein, ch'il „pader liberal“, „il Franzos“ e „jacubin“ ei stau in um che ha vuliu mo il bien de sia Surselva e „ch'el survargava muort sia intelligenza buca mo ses confrars en claustra, mobein era tuts auters sabis e perderts della Part sura.“

6. Sias ideas industrialas e socialas.

Sche P. Placi ei vegnius taxaus e vegn aunc oz caracterisau per in pader „liberal“, sch'ei quei ver, mo stuein nus prender il plaid liberal el ver senn dil plaid e metter vitier aunc l'otra verdad, ch'ei tochen dacheu vegnida risguardada memia pauc, numnadamein ch'el seigi era staus in pader social. Gie, la qualitat sociala-economica eis ei stau, che ha survargau tuttas sias tentativas de cumin étel. Quella forza enconuschein nus il meglier, sche nus studegein sias scartiras davart las minieras de Trun e l'errecziun planisada d'ina casa pauperila en sia vischnaunca nativa.

Igl onn 1817-18 ha el dau en alla suprastonza della vischnaunca sia: “Dissertaziun Sur l'envenziun dils Minerals de Pontelgias.“ Essend che quella cuntegn sias meglieras ideas social-economicas, schein nus suon- dar cheu il principal cun pintgas midadas d'ortografia:

„Auldtigada e Respectabla Vischnaunca!*

Danovamein se presenta ina caschun, tras la quala jeu hai speranza de vegnir profitevels per questa ludeivla vischnaunca ed jeu prendel part cun plascher de promover siu beinesser cun tutta pusseivladad.

Tras in viadi digl onn vargau en Val Ponteglias hai jeu giu la ventira de dar sin enzatgei crappa minerala ord la quala jeu hai speranza de seprofitar e quei buca pauc. Jeu hai tarmess quella pli lunsch sin l'emproma ed ei ha resultau, che quella, denter auter cuntegni principalmein irom e fier.

Jeu hai giu premura ed hai aunc ussa de vuler promover il profit e cun quel era promover il beinesser de questa ludeiv. pleiv; e perquei hai jeu sedau ora ed era giu il credit, che galants umens, ton sco jeu hai pudiu encorscher els, ein vegni tier mei e seporschiu, de vuler cavar quella crappa e tscheinsir mintg'onn inton, sche la lud. vischnaunca de Trun alla quala il territori auda, lubeschi quei.

Jeu de mia vard hai buca muncentau de quei dar part a nos signurs geraus, a nies beinmeriteivel Sur plevon ed è aunc a bein enqualin de nos undrai vischins; e ton sco jeu hai pudiu encorscher de quels, havessan ei plascher, ch'ins savess far daners ord crappa e tras quels sutvegnir als basegns presents.

Tras quella sventirada uiara ed entras onns freids e tardivs ei nossa tiara vegnida en paupradad e cun quella era nossa lud. vischnaunca, la quala tschelluisa fuvada stada da vegl enneu en credit e pussonza. Sur de quei havein nus aunc giu la sventira, che nossas mattauns, ch'eran perdertas e rehas, han sesnuiu de restar en lur liug de naschientscha e de vegnir satradas culla tiara de lur perdavons ed han vuliu ir daven cun persuna e rauba e schar avnos mo las paupras. Tras quei cass fatal eis ei mo de mia regurdientscha iu ord vischnaunca passa 150 000 flurins e forsa buca vegniu en 10 000. Sesmervigleien pia buca che la vischnaunca sesanfli en decadenza dil temporalesses. E lu contas aclas en Mirias, Cabusch vegnan jastras? Tonaton quei ei vargau ed ei para veramein, che la ventira tuorni puspei anavos a nus e Dieus vegli danovamein schar cuntonscher sia benedicziun sur nus. Sefideien pia dad El, seprofiteien de Sia buontad, sche vegn ei gidau a nus.

Nus vesein bein avunda, che ton il general, sco il particular beinesser de nossa vischnaunca ei sposaus ed era per part ruinaus. El para a mi sco ina casa, che ha bia mendas ed ins sa strusch alla quala in dueigi vegnir en agid avon.

Nus havein treis inimitgs veseivels en nossa vischnaunca, che disturban nies ruaus: *las lavinas, las auas ed ils paupers*. Ussa a qual de quels treis duein nus vegnir en agid igl emprem? Jeu vi dir miu meini e metter mias raschuns speras ed alla fin lein nus tscharner ora quei ch'ei il pli necessari, bien e raschuneivel e metter gliez en ovra.

Uorden e giustia ein quellus duas vertids, ch'han adina procurau e procuran aunc ozildi la ventira sin quest mund e vegnan era a procurar per adina quella. Igl uorden metta nus silla via della ventira e la giustia ei quella, che fa ir sin via dil bien uorden e castigia ils ordpassaders de quella.

Il Rein, las lavinas e las bovas ein ils surpassaders de questa lud. vischnaunca, quels ein nos inimitgs, che fan a nus tema e caschunan gronds donns. Mo lubi ded emperar, sche quels seigien nos pli gronds inimitgs, ne sch'ei seigi auters, che seigien aunc pli gronds che quels?

Jeu per ina hai reflectau e suentar mia reflecziun fatga, concludiu, che schegie quels seigien nos gronds inimitgs e seigi necessari, ch'ins fetschi uiara encunter els, sche veien nus tonaton en nossa vischnaunca aunc pli gronds inimitgs. E tgi ein quels? Quels ein nos marschaners de nossa vischnaunca, pertgei quels ein quels, che vulan haver magliau e buca ver luvrau; quels ein quels, che miran tier, sco auters ein de quitau e lavur e denton stattan ell' umbriva; quels ein quels, che suentar ch' ils auters han suau e murtirau,

*) Tgi che vul s'orientar cuort e bein davart l' historia dellas minieras a Trun legi la lavur de sgr. major Vincenz egl Ischi II. pag. 9 e sqq.

vegnan e maglian ora nossas fadigias e lavurs e suenter van a cauma, ne vulan seser a meisa culs luvrers; quels ein quels, che suenter haver darsentau il pastg, seglian siper nossas spigias e ruian daven il garnetsch de nies paun de mintgadi, ch' in ha stuiu fadigar neutier cun lavurs e savurs, e quels ein quels, che studegian di e notg, co emplenir lur venters e desideris sin donn e cuost ded auters, e che suenter esser empleni aschia, lavuran cun lur malempudada bucca encunter quels, ch' han els spisgentau.

Quels ein, de miu entellir quels, ch' in sto gl' εμπrem metter en uorden e vau, e pér lu bovas e lavinas ed auas.

Misericordia ei adina stau ina gronda vertid avon Diu ed avon il mund, ed ei glei meriteivel per nus avon Diu de sutvegnir a quels che pudessan e savessan segidar sezezzi, silmeins inton, e quei vulan buc e mo per spir marschadetgna pon buc? Eis ei meriteivel e ludeivel, ch' in sutvegna a quels, che surpassan l' ordinaziun de Diu per spir marschadetgna e daventan malgargeivels all' entira cumminonza? Fan ins veramein in'ovra de misericordia, cun in, cun dar almosna, promova e sustegn la smarschadetgna, negligenza de siu proxim?

Perquei suond' ei danovamein, ch' in sappi buca tolerar ils paupers en quella moda de viver, pertgei cun schar ir a rugar da casa per casa fadigian ei mo il paun culla marschadetgna e sch' in dat ad els buca abundantamein, sche prendan ei e dian aunc dal mal lettier.

Misericordia stuein nus ver, per observar il cussegl de nies Salvader ed era per contonscher de Diu misericordia e remischun de nos puccaus; mo la questiun gronda nescha cheu: Encunter tgi?

Jeu rispundel, mo encunter quels, che cloman sura per agid ed han veramein de basegns.

Ils paupers ein sco malsauns e ton encunter ins, sco l' auters ston ins ver compassiun e misericordia; mo suond' ei lunderora, ch' in dei dar al malsaun sco al pauper quei ch' el damonda? Na tuttavia buc; in sto dar ad el quei, ch' ei ad el sanadeivel e grad ton de quei sanadeivel, sco el ha de basegns.

Sco ils malsauns vegnan entruidai tier ils miedis ed aschia vegnan ils paupers ded ozildi — quei ei generalmein de dir, e resalvau quels, ch' ein vegni paupers entras sventiras — entruidai tier ils casarins, temprai e luvreivels, spargnius e quiteivels e quels ein ils vers miedis dils paupers presents.

Ils miedis che vegnan clamai tier ils malsauns empiaran ladinamein il malsaun: co has sedeportau, che ti eis malsauns? El vegn a stuer confessar, ch' el hagi surpassau la tempronza, ni ch' enzatgi haigi tussegau ni plagau el.

El vegn suenter ad emperar el: Nua sentas il pli mal? Ed il pauper vegn a rispundel: en la buorsa, pertgei sche quella fuss en furnida, sche sentess jeu negin mal; jeu stoi viver ed hai buca de seiventar e quei ei mia malsogna.

Bein, sch' igl ei aschia, di il miedi dils paupers: sch' eis ti vegnius enten la malsogna de paupradad u entras surbeiber ni surmagliar — u entras meins quitaun, ni pauc luvrar — entras malvender e malcumprar — u tras dar naven memia e memia pauc salvar per tetez — u entras complenir tes plaschers e memia te multiplicar ne entras ranveria, squidanza e streuniadad, che Dieus ha tei castigiau — ne che ti eis staus memia marschs de clamar sura il Segner e far bunas ovras. Seigi tgei che vegli, malsauns eis ti e schinavon che ti has la pupira, sche sas ti buca vegnir sauns auter, che vegnir el spital e star sut mes camonds.

En consequenza dil detg eis ei a miu parer nuot pli necessari e bien per sutvegnir als paupers e prender giu il vez della marschadetgna e ded auters puccaus, che derscher si in spital, nua che la gliued stoppien star en regla e far lur duer. Pertgei ils paupers stuein nus tonaton mantener; pertgei murir dellla pupira savein nus aunc buca schar, schegie ch' ei fissan buca merets ded agid; ussa eis ei mo la questiun, sche nus lein schar ir a rugar els sco tochen uss, cun schar far els nuot, vegnir aunc particepsivels de lur marschadetgna ed esser continuadamein mulestai e forza aunc speras pregiudicai . . .“

Foto. da Dr. P. K. Hager.

Il tscherschar glin sil frust.
Sedrun. Aunc oz la medema lavur, sco avon tshiens onns.

Havend mess leu la miserabla situaziuu dil pauperesser della vischnaunca, fa el ina partida interessantas mo bein fundadas preposiziuns, *co* migliorar quellas relaziuns. Tier quels projects semuoss' ei, che P. Pl. patertgava veramein social. Per sminuir l'armada de rugadurs, vul el oravon tut che la vischnaunca rimni els en ina *casa pauperila* e che la vischnaunca haigi era de ver quita per la morala de quella gliעד e buca mo per il venter. Il meglier miet seigi la lavur e quella sepor-schi entras *las minieras de Punteglias*. La vischnaunca dueigi duvrrar il pli dil tscheins per in fondo d'ina casa pauperila ed el medem temps *obligar ils interpretididers d'occupar oravon tut ils paupers cun lavur*. Aschia haigi la vischnaunca en ina dus avantatgs. Mo sin *quella moda* sappi la pupira svanir ord vischnaunca e la beinstonza intrar en quella. Mo enconuschend P. Pl. la plaunadad ed eriadad della puraglia en fatgs socials, ha el empruau de dar in stausch entras in manever. El va e schenghegia sco empram crap de cantun per in spital de paupers, 100 bials e neidis flurins, ch'el haveva obteniu sco schengetg de siu amitg de Turitg, Dr. Ebel. Denton savend el memia bein, ch'ei savessi pér lu aunc buca reussir, ha el tschentau la condiziun, che quels daners astgien vegnir duvrai schubramein mo per quei intent, cass cuntrari stoppien els vegnir restitui al benefactor.

Il contract culs miniers vegn fatgs, l'interpresa flurescha in tempset, mo alla finala va l'entira fatschenta dal Rein oragiu. Pli tard ha P. Placi mussau si claramein, che la gronda cuolpa erien ils directurs jasters, che haigien manischau sco veritabla canaglia e che haigien insumma giu bia memia paucas enconuschentschas en lur professiun. Mo nunditgont tut sias schliatas experiencias cun sias iniciativas, lai P. Placi buca pender las alas. Ei va buca ditg (1821) ed el tuorna ad uegliar la suprastonza de Trun de far inagada serius vinavon culla casa pauperila. Daventond quei buca da lezzas vards, pretenda el anavos ils 100 flurins. Mo avon ch'el haigi puspei giu ses utschals della cua mellna ha ei dau bein enqual carplina e scarpanza, mo cediù ha el buc e cun quella caschun dau ina scola alla vischnaunca.

Era en auters fatgs d'economia communalal alzava P. Placi curaschusamein sia vusch! Contas ga ha el senza negina tema fatg publicamein frunt alla entira vischnaunca, che l'economia dils uauls seigi ina vergugna ed ina ovra, che vegni a prender vendetga tochen ella secunda e tiarza generaziun. Tgi che ha giù raschun ei stau P. Placi! Quel che vul s'orientar pli detagliau da quellas vards legi las lavurs de Sur Giusep Maria Camenisch, il qual ei staus en fatgs d'economia e politica sociala in ver scolar de P. Placi a Spescha.

Cun tut ses projects e programms ha P. Placi vuliu mo il bien ed il ver beinstar economic e moral de siu pievel; quei ch'el leva era s'chitschar la paupradad e manar tier tuts la fritgeivla beinstonza. Da quellas vards di el en in liug cun buna raschun: „La paupradad dil spért e dell'economia ei il pli grond mal, ch'ins sa patertgar. La paupradad ei la mumma de tutta decadenza; la beinstonza la mumma de tutta ventira humana. La miseria degradescha il carstgaun tier in monstrum, meina el tier la

smarschadetgna, tier malsognas, tier ina cuorta e tresta veta ed il davos tier la ruina. Ni il survetsch divin, ni la religiun, aunc meins ils baghetgs ed ils praus po la miseria mantener. La consequenza de quella miseria ei, ch' ils affons ston bandunar la patria, ston bandunar bab e mumma ed ir'ora el mund, per vegnir leu rugadurs, survients e buca de rar ir alla malura. La beinstonza encuntercomi, la quala jeu vi haver distinguiu dalla rihezia e dil sfarlatem, generescha biala glied, mantegn sauns ils carstgauns e gida quels tier ina ventireivla vegliadetgna. La beinstonza baghegia bialas casas, bunas vias, mantegn en uorden praus ed ers, las alps e la biestga; la beinstonza producescha buns marcadonts e mistergners, augmentescha trafic e commers, indrezza buns instituts socials sco casas pauperilas, spitals etc.. Ella sustegn scolas e dat honor alla religiun e bellezza al survetsch divin. Dalla beinstonza d'in pievel dependa la honor della naziun."

Levass P. Placi si oz suenter 100 onns da mort en veta, sche selegrass el zun fetg, che il bia de quei ch'el ha vuliu ei secompleniu, mo el vegniess malgrad tut nies progress a prender neunavon sia plema — daventass schurnalist e scarvess ina gasetta cun tempra culturala e social-economical

Guglielm Gadola

P. Placi a Spescha, in pionier digl alpinismus.

„Per la historia naturala e la geografia hai jeu giu inclinaziun da giuven ensi ed els cuolms hai jeu anflau la satisfacziun adattada.“

(P. Pl. a Sp.)

La sera dils 16 de november 1929 fuvan las salas vaticanas, ellas qualas ils pelegriens serimnan il solit per veser il Papa e retscheiver sia benedicziun, fulenadas dad in publicum extraordinari. Passa 350 guids de montogna havevan priu a pèz l'invitaziun dil Club alpin talian de seradunar a Roma. Els ein serendi al Vatican, per salidar e beneventar entras in'ovaziun cordiala igl *alpinist sil tron papal*, sepresentond ell'armadira completa: cul saccados si dies, culla suga entuorn schuvi ed il zappun enta maun. Pius XI passa surriend atras lur rietschas e salida in suenter l'auter, damonda lur num e s'interessescha dil liug de lur operar e regorda denteren cun in cuort plaid d'anecdotas ed episodas ord il temps de sias ascensiuns ella pézza svizera e savojarda. Denter ils pelegriens secattavan era entgins spirituals, plevons ord lezs vitgs montagnards lontans, sco Giuseppe Cargnino de Balme ella Val de Lanzo e Giovanni Raviolo, il pli giuven plevon dell'Italia, de Cressole ella val dil Po da maneivel dellas fontaunas dil flum regal sil Monte Viso.